

Tihanyi Katalin

Intuíciók mint döntőbírók

1. Kétféle kérdés – kétféle válasz?

Jelen írásomban két központi kérdés és ezek összefüggései bontakoznak ki: (1) mit értünk az „intuíció” szó alatt nyelvi, azon belül is szemantikai témákkal kapcsolatban, illetve (2) van-e nyelvészeti, nyelvfilozófiai jelentősége a beszélői intuícióknak – tehát érdemes-e őket vizsgálni?

A két kérdésre adott válasz összefügg, és a közelmúltban kirobbant vita alapján két szembenálló oldalt konstruálhatunk a témában.¹ Az intuíciók „klasszikus” felfogása szerint (1) a beszélői intuíciók kizárólag és közvetlenül a beszélői kompetencia „termékei”, ebből kifolyólag pedig (2) megbízható bizonyítékoknak számítanak a nyelvfilozófiai kérdések megválaszolásához. Ezt a nézetet a *Voice of Competence* címkével láthatjuk el (a továbbiakban a VoC rövidítéssel fogok élni).² Ezzel áll szemben az intuíciók „széreny elmélete” (*Modest Theory*, a továbbiakban MT), amit Michael Devitt képvisel: e szerint (1) a beszélői intuíciók nem kizárólag a nyelvi kompetenciából eredeztethetők, hanem sokféle nyelvi tapasztalat (például bizonyos elméletek és maga a kommunikációs tapasztalat) is forrásul szolgál hozzájuk. Ebből kifolyólag (2) nem a legmegbízhatóbb bizonyítékok, közülük is inkább a szakértőké megbízhatóbbak.³

A vita kirobbanásában nagy szerepe volt Saul Kripkének, aki amellet érvelt, hogy a nevek leíróelmélete ellen, és saját elmélete (ti. az oksági–történeti lánc által meghatározott referencia, illetve a merev jelölés) mellett hétköznapi intuíciók szólnak. Ez ürügyül szolgált a sok vitát kiváltó experimentális filozófiának: megjelent az igény, hogy vizsgáljuk kísérleti úton a nyelvi intuíciókat is, hogy bizonyítsunk vagy cáfoljunk nyelvfilozófiai elméleteket. A kísérlettel kapcsolatosan kirobbant vita – amit be fogok mutatni – önmagában is érdekes a fent említett két kérdés vonatkozásában, ám még érdekesebb, ha a vitában szereplő nézeteket és terminológiát összevetjük a kiindulóponttal, vagyis Kripke elméleteivel és intuíciófelfogásával. A filozófiai viták kisiklásaira nézve tanulságos, ha megfigyeljük, nemcsak a vita

1 Azért használom a „konstrukció” szót, mert az egyik oldal nézeteit nem képviseli senki maradéktalanul, csak a másik, szembenálló oldal képviselője, Michael Devitt szerint. Ám e konstrukció szükséges is ahhoz, hogy bemutassuk a probléma legjelentősebb pontjait. A vitát részben Devitt írásai alapján prezentálom.

2 Devitt 2010, 834–836. o.

3 Devitt 2012, 18. o.

résztvevői beszélnek teljesen más nyelvet egymáshoz képest, hanem a vita bármely résztvevője szintén teljesen más nyelvet beszél Kripkéhez képest, akinek a nézetei a vitát kiváltották, előidézték. De hol siklott ki az intuíciók körüli vita? Erre is igyekszem választ találni.

Fontos kiemelni, hogy az előbbieken csak azt tisztáztam, hogy a két oldal mit tart az intuíciók forrásának, azt viszont nem, hogy pontosan *minek* is tartják az intuíciókat. Ítéleteknek? Homályos gondolatoknak? Ingerekre adott válasznak? Egyáltalán, tudatos vagy nem tudatos mentális jelenségeknek? Pedig ez az egyik legfontosabb eleme annak, hogy megragadjuk az (1) kérdésünkre adott válaszungkat, és azt, hogyan történhetett az előbbieken említett “kisiklás”.

2. Az ürügy és a kísérlet

Saul Kripke kihívta maga ellen a sorsot azzal, hogy az 1972-es *Megnevezés és szükségsszerűség*-ben gyakran hivatkozott olyan mindenki által birtokolt intuíciókra, melyek összhangban vannak az ő oksági–történeti referencia-megközelítésével. Az experimentális filozófia hívei – akik szerint filozófiai kérdések vizsgálhatók, sőt, vizsgálandók kísérleti úton, a „karosszék-filozófia” ellenében – lecsaptak erre.

Itt fontos röviden tisztáznunk, hogy mi mellett érvelt Kripke nagy hatású munkájában. Elmélete azokkal a leíróelméletekkel áll szemben, amelyek szerint létezik egy vagy több határozott leírás, amelyet a kompetens egyedi beszélők mindegyike társít egy-egy tulajdonnévhez (ami a nézet egyik megfogalmazása szerint szinonim a névvel). Például Arisztotelészhez társíthatjuk azt a leírást, hogy „Nagy Sándor nevelője”, illetve azt, hogy „a *Metafizika* szerzője”.

A leíróelmélet lehet *jelentéselmélet*, amely szerint az egyedi beszélők által társított határozott leírás meghatározza a szó jelentését, s ez pedig egyértelműen meghatározza a szó referenciáját. Ennél kevesebbet állít a leíróelmélet mint *referenciaelmélet*, amely szerint a kérdéses társított leírás közvetlenül a név referenciáját határozza meg. (A jelentéselmélet egyben referenciaelmélet is.) Mindkét típusú leíróelmélet kibővíthető leírásnyaláb-elméletté, mely szerint nem egyetlen leírás, hanem sok leírás egy nyalábjába, vagy azok súlyozott többsége határozza meg a referenciát. A nyalábelmélet szükségessége azért merült fel, mert sokféle nyelvhasználó egy-egy névhez sokféle leírást társíthat, ezekkel kapcsolatban tévedhetnek is, és az ismeretek is hiányosak lehetnek.⁴

Kripke a leíróelmélet mindkét típusát támadja. Cáfolatával együtt vezeti be saját javaslatát arra vonatkozóan, hogy hogyan értelmezhetjük a nevek referenciáját. Mindeközben

⁴ Zvolenszky 2007, 151–167. o.

gyakran emlegeti a nézetei mellett szóló intuíciókat.⁵ A tulajdonneveknek nem a leírások rögzítik a referenciájukat, hiszen az általában társított leírásoknak megfelelhet más is, mint a név referenciája (például „Nagy Sándor tanítója” lehetett volna más is, mint Arisztotelész) – a határozott leírások nem merev jelölők, különböző lehetséges világokban más és más individuumokra utalhatnak. A nevek viszont merevek, minden tényellentétes helyzetben ugyanazt jelölik (Arisztotelész nem lehetett volna más, mint Arisztotelész), ezért referenciájukat nem határozhatják meg a leírások. Sokkal inkább meghatározza az, hogy kire vezették be annak idején a nevet. A név első használatát – az „első referálást” – pedig oksági–történeti lánc köti össze az összes többi használattal. Ez a lánc biztosítja a közös referenciát a társított leírások helyett.⁶ Ugyanis az emberek Kripke szerint egy adott névvel arra referálnak – arra *szándékosnak* referálni –, akire az adott név eredetileg be lett vezetve. A keresztelés óta a név sokféle kontextusban továbbadódhatott, és sokféle leírást társíthatnak hozzá, homályosak és tévesek is lehetnek a beszélők ismeretei, de mégis sikeresen referálnak a névvel az eredeti dologra. Látjuk, hogy itt a referálási szándék és egymás szándékainak felismerése meghatározó, és nem szükséges, hogy a nyelvhasználók minden leírással tisztában legyenek ahhoz, hogy egy nevet használni tudjanak.

Ahogy korábban hangsúlyoztam, Kripke többször kijelentette, hogy elméletét hétköznapi intuíciók is alátámasztják. Erre csaptak le az experimentális filozófusok: 2004-ben készült az első kísérlet a témában, de még a közelmúltban, 2012-ben is végeztek továbbiakat. Itt most csak a 2004-es kísérletet érdemes kiemelni, amely Machery, Mallon, Nichols és Stich nevéhez köthető (a későbbiekben MMNS).

A kísérlet célja az volt, hogy bebizonyítsák, a leíróelmélet elleni cáfolatot nem támasztják alá általános érvényűen a hétköznapi szemantikai intuíciók. A kísérletben részt vettek „nyugatiak” (40 egyetemista, Rutgers University) és „távol-keletiek” (42 egyetemista, Hong Kong University). A két csoport között a szerzők feltételezése szerint alapvető különbségek vannak abból a szempontból, hogy a leíróelmélettel, vagy az oksági elmélettel állnak-e összhangban az intuícióik.⁷

Bár Kripke érvelése igen sok hétköznapi példát tartalmazott, a kísérlet két hipotetikus példából, gondolkísérletből indult ki, a Gödel-példából és a Jónás-példából. A Gödel-példa azt hivatott érzékeltetni Kripke szövegében, hogy egy név akkor is ugyanarra a személyre referálna, akire bevezették, ha kiderülne, hogy a névhez társított leírások (például

5 Például: „Ám ha intuíciónk van annak a lehetőségéről, hogy ez az ember elveszítse a választást, akkor annak a lehetőségéről van intuíciónk, hogy ő elveszítse a választást.” „Amellett fogok érvelni, hogy a tulajdonnevek intuitív meggyőződésünk értelmében merev jelölők, hiszen noha megtörténhetett volna, hogy a szóban forgó ember (Nixon) nem lesz elnök, az nem történhetett volna meg, hogy ne lett volna Nixon (az persze megtörténhetett volna, hogy nem hívják Nixonnak).” „Nem szükségszerű igazság, bármilyen intuitív értelemben vesszük a szükségszerűséget, hogy Arisztotelész rendelkezik a szokás szerint neki tulajdonított tulajdonságokkal.” (Kripke 1980/2007, 26–27. o.)

6 Kripke 1980/2007, 72–74. o.

7 MMNS 2004, 4–6. o.

az, hogy „a nemteljességi tétel kiötlője”) másra igazak. A Jónás-példa pedig azt próbálja bizonyítani, hogy bár lehetséges, hogy a személyhez társított leírások egy része vagy egésze (például, amit a Biblia ír Jónásról) nem igaz senkire, a név akkor is referál.⁸

A kérdőívek többféle megfogalmazásban tartalmazták a példákat, elsőként Kripke szövegéhez hű változatban, ami így festett:

Tegyük fel, hogy John a főiskolán azt tanulta, hogy Gödel volt az, aki bebizonyított egy igen fontos matematikai tételt az aritmetika nemteljességéről. John igen jó matematikából, és pontosan meg tudja fogalmazni a nemteljességi tételt, amit Gödelhez mint a tétel felfedezőjéhez társít. De ez az egyetlen dolog, amit John Gödelről hallott. Most tegyük fel azt is, hogy nem Gödel volt a tétel megalkotója. Valójában egy Schmidt nevű ember volt az, akinek a holttestét rejtélyes körülmények között találták meg Bécsben sok évvel ezelőtt. Barátja, Gödel valahogyan megtalálta a kéziratot, és saját nevéen publikálta azt, s mindezek után az utókor neki tulajdonította a tételt. Ezért hát Gödelt úgy ismerik, mint az embert, aki megalkotta az aritmetika nemteljességi tételét. A legtöbb ember, Johnhoz hasonlóan gondolkodik, ha meghallja a „Gödel” nevet: az, hogy Gödel fedezte fel az aritmetika nemteljességét, az egyetlen dolog, amit valaha hallottak Gödelről.⁹

A kérdések pedig a következő formában voltak feltéve:

Amikor John a „Gödel” nevet használja, kiről beszél?

- a) Arról, aki valójában bebizonyította az aritmetika nemteljességét (*ez MMNS-nél a leíróelmélettel összhangban lévő intuíció*).
- b) Arról, aki megszerezte a kéziratot és publikálta (*ez a kripkei intuíció*).

A válaszok alapján MMNS azt a tanulságot vonta le, hogy a Gödel-példával kapcsolatban a nyugatiak hajlamosabbak voltak a kripkei intuíciókról tanúbizonyságot tenni, míg a keletiek kevésbé. A Jónás-példánál viszont kicsi volt az eltérés, Kripke javára.¹⁰ Az elsődleges következtetés tehát az volt, hogy Kripke elméletét nem támasztják alá egyértelműen a hétköznapi intuíciók, a másodlagos pedig az, hogy hibás a feltételezés, hogy a filozófusok intuíciói univerzálisak, vagy hogy meg tudják ítélni, mely intuíciók univerzálisak.¹¹

⁸ Kripke 1980/2007, 62–69. o.

⁹ MMNS 2004, 6–7. o.

¹⁰ A pontozásról: minden kripkei intuíció szerinti válasz 1 pontot ért, a leíróelmélettel összhangban lévő válasz pedig 0 pontot. Mivel a Jónás-típusú és a Gödel-típusú példák közül 2-2 volt – egy „eredeti”, kripkei megfogalmazás, és egy olyan, amely a vizsgált csoport ismereteihez volt igazítva – példatípusonként 0-2 pontot gyűjthettek össze a résztvevők. Az eredmények az alábbiak voltak (Gödel-példák / Jónás-példák): nyugatiak: 1,13 / 1,23; távol-keletiek: 0,63 / 1,32. (MMNS 2004, 7. o.)

¹¹ MMNS 2004, 9–10. o.

Sokan vitatták a kísérlet bizonyítóerejét és sok kritika érte a kísérletek módszertanát is. Vita volt arról is, hogy a kísérlet eredményei és a szerzők által levont tanulságok mennyire az eredeti kérdésre adtak vagy kerestek választ, és mennyiben jelentettek döntő csapást Kripke nézeteire.¹²

A továbbiakban arról lesz szó, hogy milyen intuíció-felfogás áll a háttérben, a beszélők intuícióit érdemes-e vizsgálni ilyen vagy hasonló formában, hogyan fogjuk fel ezeket az intuíciókat, és ezzel összefüggésben mi a filozófiai, nyelvfilozófiai jelentőségük.

3. *Voice of Competence*

A VoC-féle felfogást Michael Devitt fogalmazta meg a kísérlettel szembeni kritikája keretében. Itt fontos kijelenteni, hogy a vita sarkalatos pontja (s a vita „kisiklása” szempontjából sem elhanyagolható tény), hogy Devitt mindvégig ítéletekről beszél, amikor intuíciókat emleget, akár a saját intuíció-felfogásáról, akár a szemben álló felfogásról értekezik. Devitt alapján a VoC szerint a nyelvi intuícióink olyan közvetlen és nem reflektív ítéletek bizonyos nyelvi témákkal (pl. elfogadhatósággal, grammatikalitással, többértelműséggel, referenciával) kapcsolatban, melyek kizárólag a nyelvi kompetenciából származnak. Eszerint a kompetencia megléte elég ahhoz egy személynél, hogy az adott témával kapcsolatos intuícióit megérje vizsgálni – ez a gondolat adhatott alapot a kísérletekhez. Ellenfelei ugyan nem ismerték el, hogy a nekik tulajdonított nézeteket képviselik, de Devitt amellett érvelt, hogy bizonyos hipotéziseik, következtetései (ti. minden kompetens nyelvhasználó referenciális intuíciói „ugyanannyit érnek”, vizsgálhatóak) csak úgy értelmezhetők, ha a VoC felfogást is hozzájuk kapcsoljuk, valamiféle burkolt, mélyen gyökerező előfeltételként.¹³

S hogy mi a VoC magyarázata? A nyelvi szabályok ott vannak az elmében (reprezentálódnak, vagy más módon „megtestesülnek”), és valamiféle nem tudatos következtetési folyamat köti össze ezeket a szabályokat az intuíciókkal. De vajon meggyőző-e mindez?

Az egyik probléma a VoC felfogással Devitt szerint az elménkben lévő szabályok és az intuíciók közti közvetlen kapcsolat megmagyarázhatatlansága. Ha valamilyen módon reprezentálódnak is az elménkben a szabályok, kérdéses, hogy ez hogyan történik, és hogyan származnak belőlük közvetlenül félig-meddig tudatosá váló ítéletek. Devitt szerint jelenlegi tudásunk alapján erre nincs bizonyíték, se meggyőző magyarázat. Még homályosabb a dolog, ha a szabályokat nem reprezentálódva képzeljük el az elmében, hanem más módon megtestesülve – erre Devitt nem is tér ki bővebben.¹⁴

¹² Devitt 2011. Mártí 2009.

¹³ Devitt 2012, 16–18. o.

¹⁴ Devitt 2010. 836. o.

A következő probléma a VoC nézettel az a nyilvánvaló, mindennapokban is tapasztalható tény, hogy a „tudni, hogy hogyan” nem egyenlő a „tudni, hogy mi”-vel, másféle megfogalmazásban pedig: egy adott vonatkozásban meglévő (pl. nyelvi) kompetencia megléte nem azonos az adott témával (pl. nyelvvel) kapcsolatos olyan intuitív ítéletek meglétével, amelyek helytállóak.

A szembenállás érthetősége kedvéért Devitt érdemesnek tartja bevonni az évelésbe a tanulás problémáját, amikor azt fejtegeti, hogy a kompetencia fejlődése, illetve kialakulása nem jár együtt az intuíciók fejlődésével, kialakulásával. És hogy mi ennek a magyarázata a nyelv vonatkozásában? Az implicit tanulás és az explicit tanulás különbségében kell keresnünk a választ. Az anyanyelvünket elvileg implicit tanulás útján sajátítjuk el, például magyar gyermekként a tárgyas ragozás alkalmazását, vagy angol gyerekként azt, hogy az alany után (és nem előtt) jön az állítmány. A kompetencia így fejlődik ki olyan explicit tanulás nélkül, mint ami később például nyelvtan órákon zajlik. Ám az intuíciók – itt: a nyelvről alkotott intuitív ítéletek – fejlődéséhez, megbízhatóvá válásához ez nem elég. Az implicit tanulás során kialakuló reprezentációk nem látják el mindkét szerepet: a nyelvhasználat és a nyelvi intuíciók fejlesztését. Devitt Broadbent 1977-es kísérletét említi meg az előzőek meggyőzőbbé tétele érdekében, amely – bár nem a nyelvi kompetenciával és intuíciókkal kapcsolatos – párhuzamba állítható az előbbiekkal. A kísérlet résztvevőivel egy város közlekedésének irányítását gyakoroltatták a város modelljén. Kiderült, hogy a gyakorlás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy jobb döntéseket hozzanak – kompetenciájuk fejlődött –, ám nem fejlődött az a képességük, hogy helyesen válaszoljanak kérdésekre a rendszeren belüli kapcsolódási pontokról, azaz nem lettek jobb intuitív ítéleteik. Egy bizonyos feladat megoldásában történő teljesítményjavulás tehát független a feladat teljesítéséről való verbális beszámoló javulásától.¹⁵ Felmerülhet a VoC nézettel szemben az az ellenvetés is, amely abból a megközelítésből fakad, hogy a nyelvi intuíciókat tulajdonképpen metanyelvi ítéletekként fogjuk fel. Mivel a metanyelvi ítéletek (nyíltan vagy burkoltan) nyelvészeti fogalmakat is tartalmaznak, nem származhatnak kizárólag a kompetenciából. Hiszen a nyelvi kompetencia nem foglal magában semmiféle nyelvészeti elméleti fogalmat, még a lehető legegyszerűbbet se, Devitt szerint még olyan lecsupaszított formában se, mint amit az „elfogadhatóság” kategóriája hordoz.¹⁶

4. Devitt „szerény elmélete” (MT)

Devitt javaslata szerint a nyelvi intuíciók azonnali, *gyakorlati tapasztalaton és elméleti háttéren egyaránt alapuló* ítéletek. Nem is szükséges elválasztani egymástól az empirikus és elméleti alapokat, ugyanis Devitt szerint fontos kiemelni, hogy a puszta kompetenciát meghaladó nyelvi

¹⁵ Devitt 2006. 501. o.

¹⁶ Devitt 2010, 839–844. o.

tapasztalatoknak részei a különféle elméletek, elmélettörvények is, melyekre a nyelvhasználat, azaz a kommunikációs gyakorlat során szert teszünk (ki-ki a maga helyzete és lehetőségei szerint). Ezek persze nem szigorú értelemben vett kerek egész tudományos elméletek. Devitt szerint még a legközvetlenebbnek tűnő, megfigyelésen alapuló ítéletnek is van valamiféle (elméleti) háttere: hatnak ránk különféle hitek, elméletek, előfeltételezések, előítéletek, fogalmak stb. Például visszaemlékszünk iskolai nyelvtan-tanulmányainkra, vagy akár arra, ahogy szüleink, tanáraink esetleg szótárak definiáltak számunkra egy addig ismeretlen fogalmat

Az előzőekből azonban az következik, hogy mindenkinek más és más az elméleti háttere, akkor is, ha – tegyük fel – közel azonos szintű a nyelvi kompetenciája. Mindez függ képzettségétől is. Így tehát a háttér szerepét nem kell túlbecsülnünk, az elméletekkel átítatott intuitív ítéletek jelentőségét nem szabad felnagyítanunk, ha bizonyos nyelvi jelenségek működését szeretnénk vizsgálni.

A szerény elmélettel összefüggésben Devitt kiáll az *Expertise Defense* (ED) gondolata mellett, vagyis amellett, hogy a szakértők intuíción megbízhatóbbak az adott témával kapcsolatban, mivel a szakértők elméleti háttere gazdagabb. Azaz minél nagyobb a szakértelm valakinek egy tárggyal kapcsolatban, annál megbízhatóbbak az intuíción. Ám annak ellenére, hogy Devitt elfogadja az ED-t, sosem mulasztja el hangoztatni, hogy a helyes elméletek fő bizonyítékai nem az intuíción, ezek összehangolásra szorulnak másféle bizonyítékokkal.¹⁷

Természetesen MMNS előállt ellenérvekkel. A leghangsúlyosabb az a kritikájuk, miszerint a tudósok sem értenek egyet rengeteg kérdésben, tehát az ő intuíción is jócskán különböznek, mindegyikük intuíciónja pedig nem lehet egyszerre helyes. Sőt, az elméletek tévútra is vezethetik az intuíciónkat, már ha azok valóban elmélet alapúak. Devittnek kész válasza van erre a kifogásra: a látszat ellenére a tudósok vélemény- és intuíciónkülönbsége teljes mértékben összhangban van az ED gondolatával.¹⁸

17 Devitt 2012, 22–25. o.

18 Érdekes adalék a témához, hogy Devitt beszámol egy, az ED-gondolat cáfolatát megcélzó kísérletről, amit MMNS készített a vita hevében, és annak sikertelenségéről. (Ld. Devitt, 2012. 23–24. o.) Röviden itt is érdemes lehet megemlíteni. A szerzők három „tudós-csoporttal” végeztették el a Gödel-kísérletet: (1) szemantikával és nyelvfilozófiával foglalkozó nyelvészekkel, akik a referenciálméletekkel kapcsolatban műveltebbek voltak, (2) más témában (pl. diskurzuselméletekben, nyelvtörténetben, szociolingvisztikában) jártas nyelvészekkel, (3) távolabbi tudományterületek képviselőivel. Az eredmények azt mutatták, hogy bár mindhárom csapat nagyrészt Kripkével összhangban válaszolt, az 1. csoport válaszai voltak a legkripkéanusabbak, aztán a 3., végül a 2. csoport következett. Machery szerint ebben az volt érdekes, hogy bár a 3. és 2. csoportban ugyanúgy a nyelv szakértői voltak, mégis az ő intuíción között volt nagyobb különbség. Machery úgy vélte, ez az inkonzisztencia annak a jele, s hogy a szakértőség nem vonja maga után az intuíción megbízhatóságát. Devitt viszont mindezt úgy értékelte, hogy pont az ő elméletét támasztja alá: a csoportok a nyelv különböző aspektusaival kapcsolatban voltak szakértők, és a különböző elméleti háttér természetesen különböző intuíciónkat eredményezett. Ráadásul az eredmények akár alá is támaszthatják az ED-t: a kis eltérések ellenére a szakértők nagyrészt kripkei intuíciónkról tettek tanúbizonyságot, míg MMNS eredeti kísérletében, ahol nem szakértők vettek részt, nagyobb változatosság volt megfigyelhető. Tehát ha – tegyük fel – a kísérletek eredményei hitelesen mutatják be az intuíciónkat, és ha emellett – tegyük fel – valamilyen más módon azt is kimutatjuk, hogy a kripkei elmélet helytálló, akkor ebből arra következtethetünk, hogy a filozófusok intuíción megbízhatóbbak.

Természetes, hogy a különböző oktatásban részesült, különböző elméletekben elmélyült tudósoknak különbözőek az intuícói – ez nyilvánvalóan együtt járhat azzal, hogy valakit félre is vezethet egy-egy elmélet. Ilyen a megismerő, vizsgálódó ember élete minden területen, ezért hasznos, ha közösen vizsgálódnak, tapasztalataikat közösen vitatják meg, a kölcsönös kritikáknak megfelelően, és ideális esetben az elméleteiket összhangba hozzák, s ezzel fejlődnek az intuícóiuk a téma szempontjából. Végso soron az elméletek miatti előítéletek és véleménykülönbségek sem rendítik meg Devitt nézeteit, mert az ő ED-felfogása szorosan összefügg a MT-vel, amiből az következik, hogy hiába vannak megbízhatóbb intuícói a szakértőknek, szerepüket amúgy sem kell túlbecsülni. Mert intuitív ítéleteink tárgyát úgyis a tapasztalt valóság vizsgálata során ismerjük meg jobban, ez is ahhoz a nézőponthoz vezet, hogy a nyelvi intuícók vizsgálhatóságának ellenére a nyelvhasználatot kell elsősorban vizsgálni.

De a nyelvhasználatról miféle bizonyítékaink származhatnak, melyek közvetlenebbek és pontosabbak, mint az intuícók? Érdemes itt kiemelni a két legfontosabbat azok közül, amelyeket Devitt jobb vizsgálódási célpontnak tart az intuitív ítéleteknél. 1. *A korpusz.* Hasznos lehet „természetes” kommunikációs jelenségeket megfigyelni, szakértői beavatkozás nélkül, ha válaszokat keresünk bizonyos konkrét kérdésekre. Például: „Vajon az emberek mondanak olyat, hogy ...?”; „Vajon az emberek hogyan válaszolnak a ... kérdésre adott helyzetben?”; „Milyen körülmények között mondanak olyat, hogy ...?”

2. *Kísérletek.* Itt természetesen nem a résztvevők véleményének kikérdezéséről van szó, mint a MMNS-féle kísérletnél. Devitt szerint hasznosak a kísérletek, ha azokkal nem intuitív ítéleteket, hanem nyelvészek beavatkozásával konstruált kommunikációs jelenségeket figyelünk meg. A kísérletnek lehetőleg hétköznapi kommunikációs helyzetet kell modellálnia, amiben metanyelvi ítéletek nem fogalmazódnak meg.¹⁹ Devitt vázolta egy ötletét, hogy Kripke elméletét hogyan lehetne efféle kísérlettel vizsgálni, ám nem vette túlságosan komolyan, célja nem az volt, hogy valóban leteztelje a kripkei nézeteket.²⁰

Ám miért ne mondhatnánk, hogy tulajdonképpen így is intuícókat vizsgálunk, csak nem aktivált és tudatos intuícókat? Devitt céljai szempontjából érthető, hogy miért szűkítette le az intuícók körét ítéletekre. Hiszen célja az volt, hogy megmutassa, a kísérlet nem éri el a célját, és hogy ezt bebizonyítsa, arra kellett rámutatnia, hogy (1) a kísérlet intuitív ítéletekre támaszkodik, és (2) az intuitív ítéletek nem alkalmasak arra, hogy bizonyítéku szolgáljanak egy nyelvfilozófiai elmélethez.

De arra nincs okunk, hogy az intuícók egy olyan felfogását is feltételezzük, amelyben az intuícó nem minősül ítéletnek, és érdemes lehet kísérlettel vizsgálni. Hiszen ezen a szinten olyan szabályszerűségekről van szó (például azzal kapcsolatban, hogy az emberek mikor, hogyan, mivel, kire referálnak), amelyek többé-kevésbé függetlenek

¹⁹ Devitt 2012, 29–30. o.

²⁰ Devitt 2011, 427–450. o.

az elméleti jártasságtól, képzettségtől, inkább valami alapvető emberi kommunikációs vagy gondolkodásbeli sajátossághoz köthető.

Ezzel vissza is kanyarodhatunk a kiinduló problémához, a Kripke által emlegetett intuíciónak. Ha ezeket vetjük össze a Devitt által meghatározott intuitív ítéletekkel, tetten érhetjük, miért nem beszélnek egy nyelvet Kripke és az experimentális filozófusok.

5. Vissza a kiindulóponthoz

A beszélői intuíciók jelentőségével kapcsolatos vita véleményem szerint részben az intuíciónak fogalmának tisztázatlansága miatt alakulhatott ki, és itt nem az intuitív ítéletek eredetével kapcsolatos ellentétéről van szó (ami az előbbi vita sarkalatos pontja, s elég egyértelműen ki is lett fejtve), hanem egy alapvetőbb dologról.

Hangsúlyoztam, hogy Devitt intuíciónak csakis az intuitív ítéleteket emlegeti. Így egy sor olyan dolgot kizár az intuíciónak köréből, amit mi annak gondolunk, csak nem ítéletként, hanem viselkedésként, megismerési módként, vagy valamiféle „működésként” jelenik meg, akár a nyelvhasználatban is. Olyan ez, mint valamiféle ösztönös szabálykövetés: intuitív módon bánunk például az ismeretlen személynevekkel. Ha angolok vagyunk, az első tagot keresztnévként, a másodikat vezetéknévként kezeljük a kommunikáció során. (Egészen addig, míg ki nem derül, hogy mondjuk magyarul hangzott el a személynév bemutatkozásakor.) MMNS abbéli véleményének, miszerint igenis fontos vizsgálni a beszélők nyelvi intuíciónak, lehet az is az egyik oka, hogy összemosták az intuíciónak többféle felfogását.

Intuíciónak ugyanis nemcsak azokat az intuitív ítéleteket nevezhetjük, melyekben már tudatossá válik a végeredmény, hiszen ítélet formában testesül meg. A MMNS–Devitt-vita ezen értelmezés mentén mozog. Hanem léteznek elsődlegesebb, nem tudatossá váló, nem megfogalmazott intuíciónak is, amiket tetten érhetünk bizonyos aktusokban, cselekvésekben, mint például a referencia-társításban a kommunikáció során, anélkül, hogy anyanyelvi beszélők artikulálni tudnák őket. Hétköznapi szóhasználatunkban is gyakran inkább ezt értjük intuíciónak. Például ilyesfajta intuíciónak magyarázhatjuk, ha egy angol személy egy számára ismeretlen két hangsorból álló név (például Abishek Bacchan)²¹ viselkedését automatikusan az első szóval, vélt keresztnévvel (Abishek) illeti.

Ezek, bár van köztük egymáshoz, mégis különböző dolgok – az elsődleges értelemben vett, kevésbé tudatos intuíciónak produkál bizonyos tényeket, melyek hozzájárulhatnak bizonyos másodlagos intuíciónak (intuitív ítéletek) megfogalmazásához, kialakulásához, de az utóbbiaknak nem (csak) az előbbiekre a forrásai, hanem a már emlegetett tudatosabb elméleti töredékek. A különböző nyelvhasználati lépések olyan intuíciónak adnak számot,

21 Abishek Bacchan indiai színész.

amelyeket érdekes lehet vizsgálni a használat során (ezek vizsgálata tulajdonképpen a nyelvhasználat vizsgálatával párhuzamos). A probléma az, hogy a másodlagos intuíciók nincsenek kizárólagos és közvetlen kapcsolatban az elsődlegesekkel. Például egyáltalán nem meglepő, ha valaki elsődleges intuíciói szerint a kripkei elmélet szerint referál beszéd közben (például amikor mondjuk a Gödel szót használja), de másodlagos intuíciói szerint a szavak referenciáját a hozzájuk kapcsolható leírások határozzák meg (például a fenti Gödel-gondolat kísérletet hallva kijelenti, hogy „a Gödel név mindenképpen a nemteljességi tétel kiötlőjére utal”). Éppen azért, amit Devitt írt az intuitív ítéletekkel kapcsolatban: ezek az ítéletek már nem feltétlenül a valós, intuitív nyelvhasználati jelenségekről, sajátosságokról szólnak, hanem hozzájuk adódnak különféle elmélettörődékek.

Kripkénél inkább úgy értelmezhetjük az intuíciókat, ahogyan az elsődlegeseket körülírtam. Kripke azon állítása, hogy „intuíciónk szerint a tulajdonneveink merevek”,²² egyáltalán nem azt jelenti, hogy bárki is közülünk arra a reflektált és többé-kevésbé átgondolt véleményre jutna egyes hétköznapi helyzetekben, hogy „szerintem a tulajdonnevek merev jelölők, hiszen minden tényellentétes helyzetben ugyanarra utalnak” vagy „szerintem az Arisztotelész névvel egy oksági történeti lánc szerint referálunk”. Érdemes figyelembe venni, hogyan fogalmaz Kripke, miközben kifejti nézeteit, és miféle megjegyzéseket tesz az emberi kommunikációval kapcsolatban. Ahogy sorra veszi a leíróelmélet különböző értelmezéseit és ahogyan ellenvetéseit megfogalmazza, kritikái általában tartalmaznak arra vonatkozó megjegyzéseket, miszerint a beszélőknek nem kell semmiféle elmélettel rendelkezniük a használt nevekkal kapcsolatban. Sőt, Kripke a fejtegetései során többször kitér arra, hogy természetes, ha elsőre nem győzött meg mindenkit,²³ tehát ha azt mondja, intuíciónk szerint a nevek merev jelölők, ez nem arra utal, hogy reális lenne azt feltételezni, hogy intuitív ítéleteink támasztják alá a mondottakat. Inkább a megnyilatkozásaink mint tények, cselekvések, melyek ellentmondhatnak hétköznapi ítéleteinknek.²⁴ A beszélői referálás Kripkénél „működik” és „történik”: „A cél, hogy jobb képet kapjunk arról, hogy mi is történik valójában.”²⁵ Tehát a nekünk tulajdonított intuíciókat inkább ezen nyelvhasználati, kommunikációs működések alapján absztrahálta, dekonstruálta.

6. Összegzés

Írásomat a következő négy kérdés mentén összegezném: az első kettő általánosságban azzal kapcsolatos, hogy van-e értelme a kísérletezésnek Kripke állításai kapcsán, a

²² Lásd a kripkei idézeteket az 5. lábjegyzetben.

²³ Kripke 1980/2007, 87. o.

²⁴ „[D]e hát így beszélünk.” „De szerintem nem ezt tesszük. Egyszerűen nem ezt tesszük.” Kripke 1980/2007, 62–63. o.

²⁵ Kripke 1980/2007, 72. o.

második kettő pedig arról szól, az MMNS-kísérlet elárul-e nekünk bármit Kripke nézeteinek helytállóságáról.

- 1a Lehetséges-e Kripke állításait kísérleti úton vizsgálni?
- 1b Lehetséges-e a Kripke állításait a mellettük szóló általános intuíciónkat feltérképezve, kísérleti úton vizsgálni?
- 2a Az MMNS-kísérlet alkalmas-e arra, hogy cáfolja Kripke állításait?
- 2b Az MMNS-kísérlet alkalmas-e arra, hogy cáfolja Kripke állításait az ellene szóló intuíción kísérleti úton való tetten érésével?

Devitt az első kérdésre igennel, míg a többire nemmel válaszol. Az elsődleges cél az volt, hogy a 2a kérdésre adjon választ. Több cikkben mutatta meg, hogy a kísérlet egyáltalán nem mért döntő csapást Kripke nézeteire. Ahhoz, hogy bizonyítsa állítását, természetesen fel kellett tennie a 2b kérdést is, ám hangsúlyoznunk kell, hogy a 2a kérdésre adott válaszát nem kizárólag a 2b-re adott válaszára építette.²⁶ Az viszont, hogy Devitt intuíción intuitív ítéleteket ért, rányomja a bélyegét az összes kérdésre adott válaszára. Meggyőzően érvelt amellett, hogy nem a beszélők intuíción múlik egy (nyelvfilozófiai) elmélet sikere. Ezáltal egy csapásra nemleges választ tud adni a 2a, a 2b és a sokkal általánosabb 1b kérdésre is. Hogy mi a válasza az 1a kérdésre, az nem kapott hangsúlyos szerepet a kapcsolódó tanulmányokban, de a válasz igen, amennyiben nem intuitív ítéletek, hanem hétköznapi kommunikációs jelenségek vizsgálatáról van szó.

Devitt a maga nézőpontjából nagyszerűen lekerekítette a vitát cikkeiben, ám fontos, hogy külső szemlélőként tágabb kontextusában lássuk azt. Először is, általánosságban érdekes az a jelenség, ami rögtön szembeötlik, ha tanulmányozzuk Devitt érvelését: a vita rekonstruált mivoltát. Nem elhanyagolható ugyanis, hogy Devitt ellenfeleinek olyan nézeteket is tulajdonított, melyektől azok részben elhatárolódtak. Bármilyen logikusnak is tűnt Devitt érvelése a rejtett és el nem ismert előfeltételekről, ez egy elméleti vitában problémás lehet. Másodszor pedig – és ez sokkal fontosabb –, jól látható, hogy a vita résztvevői igen hamar elfeledkeztek a „harmadik fél”, azaz Kripke vitát kiobbantó nézeteiről, és arról, hogy érdemes lenne azokhoz visszanyúlni, ha azt szeretnék, hogy a vita összes szereplőjének szavain ugyanazt lehessen érteni.

MMNS már a kezdetekkor, a kísérletezés igényének felmerülése során rosszul értelmezte, mit is ért Kripke azon, hogy intuíciónk az ő nézetei mellett szólnak. Nem vették észre, vagy talán nem akarták észrevenni, hogy Kripke nem azt állítja, hogy – amennyiben

26 Lásd Tihanyi 2013.

megkérdéznénk őket – a beszélők intuitív tételeket fogalmaznának meg referenciaelmélete, illetve a merev jelölés és az oksági–történeti lánc mellett. Hanem egyszerűen azt, hogy az emberek így és így referálnak, így és így használják a szavakat, mindemellett intuitív módon és ösztönösen teszik ezt. MMNS-nek, ha már mindenképpen kísérleti úton szerették volna tesztelni a referenciaelméletek érvényességét, ennek figyelembe vételével kellett volna kidolgozniuk valamiféle kísérletet. Devitt pedig – bár igen meggyőzően kritizálta a kísérlet koncepcióját a mögöttes feltételezhető intuíciónál fogás tükrében –, bírálatában ragaszkodott a kritizált kísérlet intuíciónál fogásához, és nem nyúlt vissza Kripkéhez, hogy rámutasson: Kripke teljesen mást értett intuíción, mint a vita résztvevői. Pedig lehetséges, hogy érdemes lenne kidolgozni az intuíciók egy közvetlenebb, elsődlegesebb felfogását is, ahogy azt korábban felvettem, amely összhangban lehet a kripkei fogalmazásmóddal. A konkrét megnyilatkozások elemzésén túl ugyanis lehet értelme e megnyilatkozások mögött olyan intuíciónak feltételezni, melyek összefoglalják azokat a fontos, nem tudatos nyelvhasználati jellemzőket, melyek az adott megnyilatkozásokat megmagyarázzák, ám távol vannak mindenféle meta-nyelvi ítélettől és nyelvészeti megfontolástól.

Bibliográfia

- Devitt, Michael 2011, „Experimental Semantics.” *Philosophy and Phenomenological Research* 82/2, 418–435. o.
- Devitt, Michael 2010, „Linguistic Intuitions Revisited.” *British Journal for the Philosophy of Science* 61/4, 833–865. o.
- Devitt, Michael 2006, „Intuitions in Linguistics.” *British Journal for the Philosophy of Science* 57, 481–513. o.
- Devitt, Michael 2012, „Wither Experimental Semantics?” *Theoria* 73, 5–36. o.
- Kripke, Saul 1980/2007, *Megnevezés és szükségserűség*. (Ford. Bárány Tibor.) Akadémiai, Budapest.
- Machery, Edouard – Mallon, Ron – Nichols, Shaun – Stich, Stephen P. 2004, „Semantics, Cross-Cultural Style.” *Cognition* 92/3, 1–12. o.
- Martí, Genoveva 2009, „Against semantic multi-culturalism.” *Analysis* 69/1, 42–48. o.
- Tihanyi Katalin 2013, „Tesztelni Kripkét: A kísérleti szemantika lehetőségei.” In Zvolenszky Zsófia et al. (szerk.), *Nehogy érvgyűlölők legyünk*. L'Harmattan, Budapest, 273–285. o.
- Zvolenszky Zsófia 2007, „Megnevezés és szükségserűség – Négy évtized távlatában.” In Saul Kripke, *Megnevezés és szükségserűség*. (Ford. Bárány Tibor.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 151–221. o.